

OVE ALLANSSON

SJÖKLÄRT

Ove Allansson

Sjöklart

SAGA Egmont

Sjöklart

Omslagsfoto: Shutterstock
Copyright © 1989, 2020 Ove Allansson och SAGA Egmont

Alla rättigheter förbehålles

ISBN: 9788726881127

1. e-boksutgåva
Format: EPUB 2.0

Denna bok är skyddad av upphovsrätten. Kopiering för annat än
personligt bruk får enbart ske efter överenskommelse med förlaget
samt med författaren. SAGA Egmont Sjöklart

www.sagaegmont.com

Till Sjöfolket

Förord

Sjöklart innehåller skildringar från sjöarbetslivet, såväl nyskrivna för den här samlingen som äldre. Bland novellerna finns även sådana som ligger närmre den muntliga berättartraditionen, t.ex. den korta *Gammal eldare berättar* och den nyskrivna tjugonio sidor långa *Händelser i tankern Al Hussein G.*

Av de trettiofem berättelserna i *Sjöklart* har en del varit publicerade i Sjömannen och annan fackförbundspress, i dagstidningar, Fib/Kulturfront, Utkik, Arbetaren, Röda Rappet, Vi och Aktuellt (s). Vidare har sju av novellerna tidigare varit publicerade i *Berättelser från sjön*, som utkom 1973. Med några undantag är de övriga opublicerade i bokform eller har överhuvud inte varit publicerade tidigare.

Jag har känt behov av att indela samlingen i fem grupper. Indelningen har skett efter känsla och är svår att precisera, utom när det gäller grupp tre. Där ingår berättelser av typ spökhistoria/rysare, skrönor, skepparhistorier och den något absurda *Autentisk rättegång om en försvunnen skorsten*, som givetvis inte realistiskt återger en rättegång, men där genom ordväxlingen sjöfartens utveckling speglas, sett med den anställdes, sjömannens, ögon.

Titeln *Sjöklart* syftar på det tillfälle då ett fartyg är påluckat, har maskineriet i trim, och har den värsta röran undanröjd – med andra ord när fartyget är klart att gå till sjöss.

Av olika skäl har det för mig känts nödvändigt att få en novellsamling i pocket sjöklar, redo att gira ut i den strida bokfloden för att så småningom nå läsarnas innanhav. Främsta skälet har varit att jag, från olika håll, av sjömän, före detta sjömän, sjölivsintresserade och andra läsare, har uppmanats att se till att en berättelsesamling utges i pocket. Detta intresse är jag givetvis oerhört tacksam för.

Intresset gör att jag inte anser det vara förmätet att dedicera *Sjöklart* till vårt lands sjöfolk och före detta sjöfolk.

Göteborg i november 1988
Ove Allansson

Splitter

Från de grå nordatlantiska dagarna gled fartyget med släckta lanternor in i nätterna. Med förskruvade blindventiler blev hon ett med mörkret; inte minsta ljusstrimma skar upp mörkret annat än när en dörr öppnades och snabbt stängdes av någon vaktgående som hade att treva sig fram över däck.

Men natten skyddade inte hur länge som helst, grå gryning kom och grå dag och det fanns de ombord som tyckte sig se hur de mörka maskindrivna odjuren höjde sig ur djupen, jagande i övervattenläge eller lurande i periskophöjd.

De tungt framrullande sjöarnas vita skum var det enda som lyste upp dagarna; utkikarna tyckte inte om sjöarna eftersom periskop eller torpedstrimma var svårare att upptäcka vid sjögång.

För alltid tycktes solen ha lämnat himlen. Värmen, fanns den kvar? Människorna i m/s Uru, en sydamerikaträdare, hade före krigsutbrottet inte ägnat en tanke åt att de för att ta sig till Göteborg skulle behöva gå väster om Irland, ta vägen mellan Färöarna och Island och sedan smyga ned utefter norska kusten.

Nordatlanten var inte deras vatten. Nej, deras vatten låg under solen; de tyckte sig ha rätt till solen, ha kontrakt med solen.

Allt var ovisshet denna höst 1939 och det som nu pågick skulle föreställa hemresa. Engelska kanalen, både köks- och finingång till norra Europa, var inte att lita på utan försedd med djävulens mattor: minor och torpeder.

Vad man visste? Jo, att s/s Gertrud Bratt var första svenska offret för ubåtskriget och att fartyget hade sänkts utanför norska kusten, men att besättningen till all lycka hade räddats.

Natt mellan Island och Färöarna och en skugga lossnade från poopen och aktern: tredjemaskinist Gustav Valfrid Svensson på väg midskepps. Detta att trean kallades Valle hade förmodligen räddat honom från att rätt och slätt få heta Trean. På samma vis var det med andremaskinisten, Valles bästa vän ombord. Andren slapp att kallas Andren därför att förnamnet Elof hade blivit Loffe och låg lika lätt i munnen som Valle.

Tredjemaskinisten Valle muttrade över mörkret och tänkte att det hade varit bättre om han hade bott midskepps som de andra maskinisterna. I m/s Uru bodde elektrikern, Trikarn, och tredjemaskinisten akterut; det övriga befälet bodde midskepps och manskapet föröver, under backen, i trånga tvåmanshytter.

Trevande över däck mot midskeppshuset hade Valle bakom sig en kuslig upplevelse. Sin vana trogen hade han försökt slumra någon timme innan han purrades ut halv tolv för tolv-fyravakten, hundvakten. Vid elvatiden hade han väckts ur halvslummern av att ljuset i hytten tändes och en fasansfull gestalt, en marsmänniska, glodde på honom med stora ögon; varelsen hade ingen mun utan en snabel som försvann bakåt över axeln. Ondskefullt brummande stod varelsen där innan den slet huvudet eller masken av sig och förvandlades till Loffe med argentinska arméns gasmask i handen och på ryggen.

Innan m/s Uru gick ut på den riskfyllda resan mot Göteborg hade man i BA, Buenos Aires, och genom rederiagentens försorg, fått gasmasker ombord. De var av argentinska arméns otympliga och föråldrade modell: från ansiktsmasken gick en slang till ryggen där själva

filtret eller aggregatet fanns i en låda, vilken bars som ryggsäck.

Eftersom gas hade använts under förra kriget fruktade man nu att det nya kriget skulle innebära ett gaskrig i ännu större skala.

Skrattande åt som han tyckte det lyckade skämtet hade Loffe stått där med gasmasken och sagt: "Du Valle, vi hinner att daisa ett par gånger innan du går på vakten!"

Förmodligen var han lätt berusad och Valle hade förebrått honom intrånget; nog visste Loffe att en slummer behövdes innan tolv-fyra. Hos Loffe hade märkts något som fick Valle att tro att snacket om att daisa, spela tärning, bara var en förevändning. Loffe hade suttit en kvart och talat om kriget och hur det kunde tänkas gå för dem och m/s Uru. Om Loffe var orolig så var han inte ensam, men det låg något absurt över att Loffe innan han biktade sin rädsla nästan hade skrämt vettet ur en kompis.

Kanske var det så att Loffe allt oftare blandade sig kaffekask på puro, den rena nittiosexprocentiga sprit de köpte billigt i Argentina. Kanske hade flera börjat dricka mer kaffekask. Hur var det med honom själv? Lätt att skylla på den råkalla nordatlanten?

Dessa satans nätter utan ljus. Muttrande sökte sig tredjemasken Valle midskepps. Havet inte bara mumlade utan brusade därute och Valle var inte säker på om han svagt såg sjöarna visa tänderna, det vita skummet, eller om det var inbillning.

Kusligt att tänka sig att därute i mörkret kröp andra handelsfartyg med släckta lanternor; för att nu inte tala om de engelska örlogsmännen vilka inte heller de genom ljus och lanternor annonserade sin närvaro. Och i eller

under denna röra fanns de tyska ubåtarna, kanske i periskophöjd även nattetid, i hopp om förrådande ljus.

Har jag tur är jag i hytten eller på däck när det smäller. Är jag nere i maskinrummet, under vattenlinjen, kan jag nog hälsa hem. Lotslejdarn som hänger ned från maskinskylighten till maskintoppen har jag säkert ingen chans att hinna använda, men det är klart att det är bra med en extra flyktväg, man vet ju aldrig...

På väg nedför maskinrumslejdarna, på väg ned i den goda dieselvärmen, sökte Valle skaka av sig de där tankarna, men det var svårt. Trots instängdheten stod en sak klar: inte skulle han vilja vara i gubbens, kapten Fins, kläder.

Fartygets befälhavare var mycket förnäm av sig och kallades allmänt bland manskap och lägre befäl kapten Fin. Nu när det gällde hade man fått erfara att han var en god sjöman som dessutom tog på sig ansvaret att gå med släckta lanternor. Kolliderade man skulle kapten Fin, om han överlevde, vara den förste att klandras.

Detta tycktes inte alls imponera på Loffe, som alltid hade haft ett öga till den förnäme kapten Fin. Föregående natt eller tidiga morgon, innan Loffe skulle gå på fyra-åttavakten, hade han ryckt upp dörren till kaptenshytten. På frågan vad herr andremaskinisten önskade mitt i natten svarade Loffe: "Jasså är det du, jag trodde det var nedgången till maskinrummet, jag måste ha gått vilse i mörkret."

Förnärmad upplyste kapten Fin att han minsann inte var du med någon maskinist, inte ens med chiefen. Loffe kunde inte hålla sig utan frågade hur det var med städerskan, vilket fick den iland lyckligt gifte kapten Fin att slå igen dörren. Loffe misstänkte att städerskan fanns därinne eftersom kapten Fin och städerskan hade ihop det.

I mässen brukade Loffe fundera över om paret sa du till varandra i kojen eller om de behöll titlarna. Kyss mej längre ned herr kapten! Sin kvinnosyn hade kapten Fin en gång för alla avslöjat i ett yttrande till en rederiinspektör: "När jag talar med kvinnor använder jag lilla hjärnan."

Kanske berodde Loffes utläggningar på svartsjuka, som ungkarl tyckte han sig ha större rätt att söka lyckan hos städerskan än den gifte kapten Fin.

Visst fanns glädjeämnen och kamratskap ombord, men till de vanliga samlevnadsproblemen och motsättningarna kom nu kriget och hängde sig på och det var tungt. Vardagen kunde vara tung utan krig.

Hur som helst: den som sade sig använda lilla hjärnan när han talade med kvinnor var samme man som hade högsta ansvaret för att m/s Uru välbehållen tog sig till Göteborg.

Medan m/s Uru från sin position mellan Färöarna och Island sökte sig österut mot norska vatten mötte hon en dag lika grå som de andra höstdagarna häruppe och med samma rader av tungt framrullande sjöar; idealiska gömställen för ubåtsperiskop. Med värkande ögon glodde utkikarna ut över havet och ofta fanns kapten Fin på någon av bryggvingarna, jagande med kikaren upp och ned i vågorna.

Till sin egen förvåning hade tredjemaskinisten Valle lyckats sova nästan fem timmar efter det han hade gått av den nattliga tolvfyra vakten. Han hade just vaknat och sett att klockan var över nio när dörren rycktes upp och Loffe forsade in – inte i argentinsk gasmask utan i vit kyparrocks och med frukostbricka.

"Min herre hade beställt frukost till nio", sa Loffe och landade brickan på Valles mage och brast i skratt och

skrek: "Va glör du på gubbe, ät för helvete!"

Även Valle brast i skratt, nackade ett kokt ägg och sörplade kaffe. Sov han för länge efter vakten missade han frukosten klockan åtta, men det var inte hela världen. Naturligtvis hade Loffe det bättre förspänt som gick fyra-åttavakten, dygnet blev inte så sönderhackat; Loffe hade natten att sova på och var ledig på kvällen efter åtta, likaså kunde han på morgonen och efter vakten gå direkt på frukosten.

Hur kom Loffe på idén att ge mej frukost på kojen? tänkte Valle, är det som compensation för att han skrämde mej med gasmasken. Nej, han ser nog det här som ett nytt skämt, han är lite uppskruvad.

De båda maskinisterna var jämnåriga: Valle trettiotre och Loffe året yngre. Båda kom från fattiga hem utanför Göteborg, men kände varandra inte innan de mönstrade m/s Uru. Båda tycktes ha lust att kompensera sig för barndomens försakelser och älskade god mat, gott öl och andra drycker och att sitta tillsammans, eller ihop med andra, och prata skit eller om livets allvar: kvinnor, båtar, sjöfart, arbetskamrater och arbetet. Båda var mycket ansvarskännande maskinister, händiga och skickliga. Kort sagt: män att bygga rederiimperier på. Den i deras ögon måttliga och dagliga alkoholkonsumtionen orsakade aldrig att de försummade arbetet, tvärtom tillhörde den på något sätt arbetet. Utan skryt kunde de sköta spriten. Men – sen några dagar var Valle oroad av Loffes ökande kaffekaskande.

Om de nu var lika i mycket så hade Valle intressen som inte delades av Loffe och andra ombord: i en svart anteckningsbok skrev Valle av favoritdikter av Hjalmar Gullberg, Gunnar Ekelöf och Karin Boye. Han klippte även ut och sparade dikter från tidningen Sjömannen. I vissa av Karin Boyes dikter kände han

undergångsstämningen och såg det som att hon hade förutsett kriget. Valle läste också mycket prosa och plågade ibland Loffe genom högläsning och hade faktiskt fått denne att läsa några romaner.

Förutom engelska läste Valle spanska; för sju år sedan hade han efter stora svårigheter läst sin första bok på spanska. Med åren gick det bättre även om latinamerikanska romaner på spanska ofta är svårlästa därför att där vimlar av criollismer: dialektuttryck eller språk som talas på landsbygden. Criollo är en mixtur av lokala uttryck och spanska. Även i Buenos Aires finns en sorts criollo, porteno, som talas bland annat i hamnen.

Valle hävdade att en sjöman, om han ville, väl kunde lära känna ett land eller en stad; ofta låg man ju till exempel tre veckor i BA. Såg man sig om i BA och dessutom läste böcker om staden så var detta bästa sättet att ta pulsen på livet där. Jodå, Loffe höll med, men tyckte att Valle väl ofta förskansade sig i böckerna, drog sig undan samvaron ombord.

Nu satt Loffe på pallen intill kojen, lät munnen gå och luktade morgonkaffekask, skvallrade om städerskan och kapten Fin. Men knappt hade Valle avslutat frukosten förrän Loffe ryckte brickan bort från kojen och föreslog att man skulle daisa om vem som skulle stå för lördagsölen.

Uttrycket daisa kom givetvis av engelska "play at dice", spela tärning, men smittan kom från Buenos Aires. På billiga restauranger, lunchtid, tycktes luften fylld av det typiska ljud som uppstår när tärningar skakas i en bägare.

Omsorgsfullt skakade Loffe läderbägaren med tärningarna, förlorade fyra spel av sju och därmed var Valle vinnaren. Vanan trogen spottade Loffe ilsket på sin talisman, en liten Karl-Alfredfigur i celluloid, och sa: "Nu

får du skärpa dej spenatgubbe!” Vann Loffe kysste han Karl-Alfredfiguren.

Senare på dagen, ungefär ett dygn från norska landet, lösgjorde sig en hotfull fartygsskepnad från den omgivande gråheten; de lågflygande grå molnen och det grå havet tycktes gemensamt framföda en grå örlogsman: m/s Uru prejades av en engelsk jagare och beordrades att gå till Orkneyöarna och Kirkwall för kontroll. Engelsmännen misstänkte att fartyget förde kontraband, gods avsett att fraktas vidare till Tyskland.

Den ombordsatta ”prisbesättningen” utgjordes av fem flottister under befäl av en löjtnant – skotsk hönsfarmare och både i det civila och militära nykterist, vilket förmodligen var tur för honom. Stämningen mot bevakarna var inte ovänlig och i bästa välvilja, i det råa och ruskiga vädret, bjöds flottisterna på puro-kaffekask. Inte minst Loffe introducerade med stor iver denna exotiska dryck bland flottisterna.

Tyvärr visade sig de engelska flottisterna tåla puro-kaffekask sämre än väntat; några blev så berusade att de säckade ihop ute på däck.

Bister dök hönsfarmaren upp hos Gnisten, telegrafisten, och fick sänt ut i etern det rådande läget: ännu en jagare lösgjorde sig från gråheten, satte ombord nya bevakare och tog de berusade i retur. Säkert hade dessa efterräkningar att vänta och inför Valle biktade Loffe sin ånger, måhända hade englandssympatierna förlett honom till alltför stor vänlighet mot flottisterna.

Löjtnanten och hönsfarmaren varnade på det skarpaste de nyanlända mannarna för den förrädiska drycken puro-kaffekask.

Även om Loffe inte lyckades övertala hönsfarmaren att smaka ens den svagaste kaffekask så var denne med och

spelade tärning. Och hann dessutom före Kirkwall att ingående ventilera sin syn på hönsaveln, såväl på de brittiska öarna som i samväldet och kolonierna.

Förnatt och mörker rådde när m/s Uru nalkades Orkneyöarna. Innan Valle gick på tolv-fyravakten trevade han sig upp till bryggan och in i styrhytten. Nyfikenheten på sjökort, positioner och nautikernas, bryggstöttarnas, kall hade genom åren fått honom att då och då besöka bryggan och den vanan tänkte han inte avstå från för att det var krig.

Måhända hade kapten Fin funnit orsak att anmärka på Valles besök om inte först ett ljus, sedan flera hade dykt upp.

Ljus i natten. Ljus i krigsnatten.

Någon tycktes ha spämt upp ljustält över havet.

Vad betydde nu detta?

Kapten Fin, hönsfarmare och förstestyrman diskuterade ivrigt ljusen och hönsfarmaren visade sig ha rätt: det var fiskebåtar från Orkneyöarna som tog in näten, med släckta lanternor, men med tänd arbetsbelysning.

M/s Uru kröp genom svärmen av ljustält och Valle skymtade hukande och hårt arbetande gestalter inne i tälten. Kanske hade hönsfarmaren också rätt när han trodde att fiskarna resonerade som så att deras båtar var för obetydliga för att dra till sig ubåtarnas torpeder.

Valle kände sig uppiggad av ljustälten, att fiskarna vågade föra arbetsljus; det gav hopp. Och ljus i mörkret var det ju bokstavligen. Episoden skulle komma att etsa sig fast i minnet.

Visade sig i Kirkwall att m/s Uru hade vad engelsmännen menade med krigskontraband. Detta framgick helt öppet genom skeppspapperen: godset avsett för Tyskland var

lastat före krigsutbrottet och placerat längst ned i lastrummen eftersom det hade lastats i ett tidigt skede av den sydamerikanska kustresan.

Under bevakning låg m/s Uru på redde utanför Kirkwall, låg där när en tysk ubåt smög in i en annan av Orkneyöarnas många vikar, vid örlogsbasen Scapa Flow, och torpederade slagskeppet Royal Oak.

Märkligt nog tycktes de engelsmän Valle talade med inte särskilt nedslagna, talade istället om den bragd det var av ubåtsfolket att ta sig så långt in och trots sträng bevakning sänka slagskeppet.

Efter tre veckor i Kirkwall fick m/s Uru order att gå till Dundee där krigskontrabandet skulle lossas. Men ett svårt oväder gjorde det omöjligt att gå in till Dundee, vars hamn var illa drabbad och tydligen mål för stormens raseri. Dygn efter dygn rullade, slingrade eller stampade fartyget utanför Dundee.

Fartygets kringfarande gjorde arbetspassen mycket tröttsamma; det är oerhört påfrestande att dygn efter dygn hålla sig i något eller hålla balansen och samtidigt arbeta på ett verkstadsgolv som ena sekunden lutar tjugo grader åt ena hållet och några sekunder senare arton grader åt andra hållet. Och runt denna sjövardag fanns kriget, som ännu inte var vardag.

Fem omruskande dygn utanför skotska kusten innan man äntligen kunde krypa in i Firth of Forth och till Leith, Edinburghs hamnstad. Där blev man vittne till när tyskarna försökte bomba sönder den berömda bron över just Firth of Forth.

I fjorton dagar låg m/s Uru i Leith och alla måste ha gasmask med när de gick iland. Medan de svenska sjömännen kom kånkande med sina otympliga apparater på ryggen bar engelsmännen sina små moderna i enkla unikaboxar.

Den rastlöse Loffe hade hört att på ett ställe i Leith fanns en konstfrusen bana där man kunde hyra skridskor. Loffe lyckades locka med sig Valle och Gnisten, en snäll och stillsam människa.

Vid isbanan väckte de besynnerliga gasmaskerna nyfikenhet och folk undrade varifrån de tre männen kom. "Vi tillhör dom polska ubåtarna", sa Loffe med tillgjort uttal. Det stod i den vevan mycket i de engelska tidningarna om de polska ubåtar som hade lyckats komma iväg från Gdynia och tagit sig igenom de tyska spärrarna och så småningom nått England där de förenat sig med engelska flottan. Människorna runt de tre svängde sina små unikaboxar och trodde vad Loffe berättade och ryktet spred sig kring skridskobanan. Folk kom fram och tryckte de tres händer och klappade dem på ryggen och sa: "Ni är de modigaste människor vi någonsin har träffat!"

Valle och Gnisten skämdes, men kom sig inte för att säga sanningen.

När kontrabandet hade lossats och beslagtagits fortsatte resan och utan missöden nådde m/s Uru Göteborg. Det var då över åtta veckor sen hon hade lämnat Buenos Aires; en normal hemresa brukade ta två veckor.

I Göteborg översvämmades fartyget av både glada och oroliga anförvanter, oron gällde framtiden. Både Valle och Loffe fick besök av föräldrar och syskon. Loffe lyckades sprida misstämning genom att säga att man fick vänta med sista smörjelsen tills man nästa gång låg i Göteborg, alltså efter lossnings- och lastningsresan runt svenska kusten. Därefter skulle man åter ut i ovissheten.

Under kustresorna fick människorna ombord erfara att på grund av kriget gick det mesta långsammare även i

hemmavatten.

Från norrlandshamnarna, som snart skulle stängas av isens sigill, kröp sydamerikatradsaren Uru söderöver utefter kusten: kapten Fin hade stränga order att hålla sig innanför tremilsgränsen.

Krigets skuggor strök utefter svenska kusten och dök ibland in på svenskt territorialvatten. Senare skulle flera svenska fartyg på väg med malm till den tyska krigsindustrin komma att sänkas av okända ubåtar utanför Västervik och andra ställen längs kusten.

När man kom in under skånska sydkusten vimlade det av mindre tyska örlogsmän, armerade handelsfartyg och trålare. Tyskarna låg på själva tremilsgränsen och uppträdde mycket självsäkert och provocerande. De flesta ombord retade sig på hur stöddiga tyskarna var, nog förtjänade de det gamla öknamnet hornblåsare.

Fullastad kunde m/s Uru inte runda Falsterbo rev och samtidigt hålla sig innanför tremilsgränsen, hon låg för djupt. Rederiet ville inte ta risken att sända in henne i svärmen av tyska örlogsmän: kapten Fin fick order att gå in till Trelleborg och lossa en del av lasten. Lättad på flera tusen ton papper, pappersmassa och trä kunde m/s Uru runda Falsterbo rev och på svenskt vatten smyga upp till Malmö och där ta ombord den del av lasten som hade gått med tåg från Trelleborg.

M/s Uru var inte ensam om problemen i sydliga svenska farvatten; de svårigheter kriget medförde för den svenska kustsjöfarten ledde till att Falsterbokanalerna byggdes 1940-41.

Efter lastkomplettering, och som Loffe uttryckte det sista smörjelsen i Göteborg, avgick m/s Uru för Panamakanalen och USA:s västkust, nya vatten för en sydamerikatradsare. Ännu var det inte tal om lejddressor, ännu existerade inga överenskommelser om fri lejd.

Utresan och de amerikanska kustresorna gick bra, under återresan mötte Nordatlantens vinterstormar: ett mörkare, hotfullare hav vältrade sig i vrede.

Kirkwall för kontroll – så löd m/s Urus order. Men då hon i slutet av februari 1940 nalkades Orkneyöarna kom kontraorder – destination Azorerna. Orsaken var att några få timmar efter det svenska m/s Santos hade varit inne vid Kirkwall för kontroll torpederades hon av en tysk ubåt, ett trettiotal man saknades.

”Mord!” skrek Loffe när meddelandet kom, ”mord är det, massmord!”

Även om Valle inte skrek ut sina känslor hade han samma syn på det inträffade som Loffe. Både han och Loffe kände flera av de mördade.

I fortsättningen hade Loffe ofta långa och bittra utläggningar om mordet och det tyska herrefolket. Av Santos befäl var det bara tredjestyret som överlevde. Vid torpederingen gick skepparn i en tung päls uppe på bryggan och hann inte få av sig denna innan han låg i sjön. Kämpande i det svarta iskalla vattnet sökte han hålla sig uppe. När en av Santos livbåtar upptäckte honom var han totalt slut och nästan ihjälfrusen och tragiskt nog orkade ingen dra upp honom i livbåten. Endast några från Santos överlevde, flera frös ihjäl i livbåtarna. Grymt var också att med Santos gick åtta räddade från den tidigare torpederade ångaren Liana i djupen.

Någon tid efter det Santos hade torpederats, efter sex månaders krig i vilket Sverige inte deltog, uppgick svenska handelsflottans förluster till 286 omkomna sjömän och 43 förlorade fartyg. Ännu kunde ingen veta att kriget och slaktandet skulle komma att kräva runt 1 400 sjömäns liv enbart i svenska handelsflottan.

Valle kunde inte undgå att märka att Loffe drack mer efter torpederingen av Santos, där en av hans bästa vänner strök med. Men det var inte så att Loffe misskötte arbetet. Inte ännu – Valle hoppades att det aldrig skulle inträffa. Fortfarande var Loffe pålitligheten själv när det gällde jobbet; han ställde upp hur djävligt det än var och hade alltid några hyss för sig som roade eller retade andra ombord.

Efter nervspänningen uppe vid Orkneyöarna och chocken med Santos torpedering blev de azoriska dygnen något att minnas och måhända efteråt aningen idylliserade. I avvaktan på vidare order ankrade m/s Uru på redde utanför Ponta Delgada, en stad som ligger på största ön San Miguel. Atlantvindarna fick väderkvarnarnas segelduksvingar att snurra välkomnande uppe på de gröna bergen och sluttningarna. Sjövakterna bröts och efter dagens arbete ombord satt Valle, Loffe och andra på vinstugor och klunkade azoriskt lantvin och mindes vinsentimentala de som hade gått i djupet med Santos. Loffe skrek inte längre om mord, men sorgen fanns där, hatet mot tyskarna.

Både Valle och Loffe blev lugnare till sinnes genom att besöka öns hjälpsystrar.

Azorerna steg in i medvetandet som en enkel och gemytlig tillflykt i havets mitt. Fattigt var det förstås, men vänligt och rent – atlantvindarna tycktes ha blåst all skit ut i havet.

Loffes huvud vilade på det långa träbordet och snarkningarna kanade kring bland glas och flaskor. De magra männen med fårade ansikten, männen från Ponta Delgada, stirrade förundrade mot den man som utlämnade sig helt och i deras ögon tappade all respekt och manlighet genom att sitta och sova på vindumpen.

Intill Loffe satt Valle och hans händer befann sig på ständiga vandringar över träet. Decenniers skurande hade gjort att kvistarna stack upp som mjukt avrundade öar. Valle kände med händerna längs det blankskurade träet och över kvistarnas upphöjningar och det var vilsamt. Skönt att slippa plåt och oljelukt. Träet under de kringvandrande fingerspetsarna gav sköna tankar. Ja, vinet gjorde förstås sitt till.

Träets och vinets mjukhet. Han skulle komma att minnas detta, framförallt träet under fingrarna.

Valles tankar var långt från krig och tyskar, långt från ankarplatsen där man hade tre uppankrade tyska tankbåtar inom synhåll. De låg inte bara ankrade utan också förtöjda i varandra, hopbuntade. Efter vad som sades var de inte utsända bunkrare av ubåtar, utan hade varit ute på ordinarie resor vid krigsutbrottet och sedan gått in till neutralt portugisiskt territorium, Azorerna, för att inte bli sänkta eller tagna av engelsmännen.

Särskilt Loffe hade varit inne på att det kunde vara något djävulskap med de tyska tankbåtarna. Kanske var vajrar och trossar som buntade dem samman bara kamouflage; kanske skulle de vid lämpliga tillfällen smyga ut och bunkra ubåtar, de låg djupt och såg ut att vara fullastade. Inte tar hornblåsarna in så mycket ballast – titta för tusan gubbar hur djupt dom ligger.

En kväll hade Valle lyckats hindra Loffes vinbestänkta planer på att simmande ta sig ut till de tyska tankbåtarna och undersöka saken. Sällan syntes hornblåsarna till iland och bara en gång hade Loffe råkat i slagsmål med herrefolkets representanter, som för övrigt hade svurit sig fria från herrefolk och krig; de sade sig vara hederliga handelssjömän och emot kriget och gav England och Frankrike skulden för eländet. Var det kanske inte dessa rovgiriga länder som hade förklarat Tyskland krig därför

att Tyskland hade tvingats försvara sig österut och slå till mot Polen. Hornblåsarna vägrade att diskutera Hitler, de sa sig säkra på att bli misstolkade.

"Ni ser hur hjärntvättade dom är!" hade Loffe skrikit. Nu låg hans huvud tungt mot det långa träbordet och munnen mumlade fram ohörbara kommentarer till snarkningarna.

Röster hördes utanför vindumpen. Skönt, rösterna talade portugisiska. Flera män från Ponta Delgada var på väg in. Tur att det inte var hornblåsare, då skulle Loffe säkert vakna och ställa till bråk. Och nog gick det att förstå Loffe.

Efter sju azoriska dygn kom order att m/s Uru skulle gå till Gibraltar för kontroll. Så skedde och på Gibraltors redd, under den berömda och urholkade klippan, återsåg Valle och de andra det polska emigrantfartyget och passagerarebjässen Batory, nu krigsmålad och förvandlad till trupptransportfartyg.

På Gibraltors redd mindes Valle hur han och Loffe stod på däck i BA, Buenos Aires, och under krigets första dag såg Batory lämna kaj. Framför svenska m/s Uru låg tyska styckegodsaren Olinda och tyskarna hade på norra halvklotet, genom mordandet i Polen, just startat andra världskriget. När Batory på utgående från Buenos Aires passerade tätt intill tyska Olinda stod Batorys fartygsorkester uppställd på däck, vänd mot tyskan, och spelande den polska nationalsången så högt att det säkert hördes över halva BA.

Några dagar senare hade Olinda lämnat BA och sänkts av en engelsk jagare så fort hon hunnit utanför La Plata-mynningen. Alla ombordvarande räddades.

Eftersom m/s Uru hade kontrollerats i Gibraltar behövde hon inte gå in till Kirkwall. I en vid båge,

atlantsväng, smög hon åter uppåt Island. Inbyltade i allt vad de hade av varma kläder spanade utkikar och styrmän och kapten Fin ut över de tunga kalla sjöarna. Både dagtid och nattetid slogs det larm för inbillade torpedstrimmor, bättre detta än att uppmärksamheten var för låg.

Åter gav kapten Fin order om släckta lanternor; åter trevade sig Valle efter fullgjord vakt huttrande över däck och "hemåt" poopen och hytten och de välsignade böckerna, som alltid i sällskap med livbältet. Mörkret runt och över fartygets däck var kyla och vinden förde med sig svärmar av isnålar.

Om det smäller hur länge lever jag i det iskalla vattnet? Fem, tio minuter innan jag fryser ihjäl.

Inte förrän folket på bryggan såg det isländska landet med blotta ögat sattes kursen mot Norge och så småningom följde nedsmygaren utefter norska kusten. Utan dramatik tog sig m/s Uru ned till och in i Skagerack och nådde oskadd Göteborg. Efter lossningen blev det fyraårsklassning på Götaverken och medan man låg där anföll tyskarna Danmark och Norge.

Nyklassad smög m/s Uru upp och ankrade i Byfjorden utanför Uddevalla. Hon var inte ensam; åtskilliga svenska fartyg låg där i väntan på vad som skulle hända, läget var ytterst osäkert. Skulle Sverige anfallas när tyskarna hade fått ordentligt fotfäste i Norge? Även om Sverige inte anfölls hur skulle det gå med sjöfarten? Och kom de ut igen skulle de i så fall överleva kriget, som ständigt utvidgades, inte minst på havet.

En gång när Valle satt i Loffes hytt och spelade tärning tänkte han att de var som tärningar, fångna i en osynlig läderbägare som skakade om allting, skakade om världen. Hur skulle det gå? Och vem höll i läderbägaren? Valle suckade och såg Loffe kyssa sin talisman,

celluloidgubben Karl-Alfred. Valle suckade, men inte över att han hade förlorat och fick stå för lördagsölen.

Trots krigets skugga och de mördade vännerna hade ungkarlarna Valle och Loffe en skön vår och sommar kring Byfjorden och Uddevalla. Tog de inte tåget till Göteborg så gick de varje lördag på Gustavsbergs sommarrestaurang intill Byfjorden. Bland den gamla badortsrestaurangens sirliga snickerier läste Valle ibland högt ur egna översättningar av det argentinska verseposet "El gaucho Martin Fierro", som givetvis handlade om gauchons, den sydamerikanska cowboyens, liv och leverne.

"Lägg av med den där sabla Martin Fierro", kunde Loffe säga, "titta på dom båda brudarna därborta, ska vi bjuda över dom till vårt bord?"

När Loffe en gång med cykel hade varit inne i Uddevalla och köpt brännvin såg han tre unga kvinnor sitta vilande vid vägkanten. Spjuvern Loffe låtsades köra omkull och detta ledde så småningom till att han gifte sig med en av sommarflickorna, Siv. Till en början övervann kärleken olikheterna dem emellan och speciellt detta att Siv var organiserad nykterist. Under förlovningstiden tolererade hon någorlunda Loffes drickande, men efter giftermålet grälade de ofta - även om det som Loffe ansåg vara måttlighetssupande.

Bilder eller fragment ur Loffes äktenskap med Siv fick Valle först 1943 då han åter for ihop med Loffe, denna gång i m/s Rio Grande. Då hade han inte sett Loffe sen de mönstrade av m/s Uru i juli 1940.

Ombord i Rio Grande lät Loffe antyda att Sivs tjat om att han skulle sluta dricka hade gjort honom så nervös att han drack ännu mera. Var det ett ojust påhopp på Siv?

Vem kunde veta om det var sant? Hur nu saken låg till så kunde Valle konstatera att Loffe hade magrat och drack mera än förr. Fortfarande utan att missköta jobbet. Fanns bevis på motsatsen: Loffe hade avancerat, var nu mönstrad förstemaskinist.

Valle for trea även i Rio Grande: levde ett rikt liv tillsammans med böckerna och läste allt mera obehindrat de stora latinamerikanska romanerna på originalspråket – utom brasilianarna som skrev på portugisiska. På allvar hade han också börjat intressera sig för latinamerikansk konst och väckte förvåning genom att i hytten hänga upp träsnitt, teckningar och reproduktioner köpta i Sydamerika eller i Mexiko.

Tog Valle fram en bok som visade målningar av hans tre mexikanska favoriter Rivera, Oroasco och Liquiros så intresserade det inte Loffe. Jo, om bilderna visade Zapata eller Pancho Villa. Loffe och en motorman, Gustav Motala, var också intresserade av de konstnärer som skildrade gauchons liv och höll gärna med Valle om att till exempel uruguayaren Castells Capurro var en fin gauchomålare och tecknare, inte minst för den fart och rörelse som ofta finns i hans verk, t. ex. när gauchos jagar strutsar med bolas, den klotförsedda sydamerikanska lasso.

Mest förtjust var man ombord i Molina Campos och hans gauchos med de minst sagt fula nunorna och ofta intrasslade i de vådligaste äventyr. Reproduktioner av hans målningar prydde de enklaste hem i Argentina. Förnäma argentinare rynkade ofta på näsan åt Molina Campos satiriska och för gauchon inte särskilt smickrande bilder, de ansåg hans målningar för vulgära och ifrågasatte om de ens var att betrakta som konst. Målningarna förekom ju även på almanackor, till exempel skoindustrieföretaget Alpargattas' almanackor.

"Han är för festlig Molina Campos", sa Loffe en kväll i Sydatlanten när han satt bläddrande i den portfölj med reproduktioner Valle hade köpt i Buenos Aires.

"Jodu, han skulle nog kunna måla dej med din slemmiga grogg av ägg och whisky så att vi kunde skratta åt dej."

"Det är väl inget att skratta åt, jag kan väl inte hjälpa att hökarn inte fick med sej porter fast jag varskodde honom i Göteborg."

"Du begriper väl för farao att det inte är detsamma att sörpla i sej sprit och ägg som porter och ägg. Det var ju porter och ägg som doktorn ordinerar för att du har magrat."

Åtskilliga gånger hade Valle påpekat samma sak, men trots att Loffe ofta klagade över magsmärtor envisades han med att dricka sin simmiga grogg av whisky och ägg eller av puro, tonic water och ägg. Varje gång de spelade tärning och resonerade om livets väsentligheter, om Loffes äktenskap, om kriget och ubåtarna i havet under dem, satt Loffe där med sin blandning. Likadant var det nu.

Intill Loffe på ljugarbänken låg hans livbälte. På skottet hängde Valles, granne med ett träsnitt av brasilianaren Oswaldo Goeldi. Sydatlanten erbjöd inga säkra vatten, de tyska ubåtarna härjade speciellt kring linjen, ekvatorn, eller låg lurande utanför sydamerikanska hamnar. En natt just norr om linjen hade tyska ubåtar sänkt inte mindre än sjutton av en konvojs tjugofyra fartyg.

M/s Rio Grande var ett lejdfartyg, en ensamsmygare, och nu med kurs sydvart. Ryktades om att hon under hemresan och söder om Island skulle söka sällskap mot Göteborg med andra svenska lejdfartyg.

Helskinnade nådde de Sydamerika och Rio de Janeiro och så småningom tog kustresorna vid, men inte ens där på kusten kunde man känna sig säker.

I Monte, Montevideo, kom Sandin ombord och hälsade på, han var förstemaskinist i ett svenskt fartyg, en brodinare, som gick "ute", mellan Nord- och Sydamerika. Fram på kvällen beslöt man att gå iland tillsammans.

Liksom i många andra hamnstäder ligger i Montevideo, längs waterfronten, ett nästan ogenomträngligt bälte av barer. Sandin, Valle och Loffe och några till landade på en av de klassiska barerna, El Ankla, Ankaret. Där fanns förstås en svärm hjälpsystrar.

Skönt, man satt säker på lokal och kopplade av. Även om fantastiska historier om tyska ubåtar var i svang så kunde inte ens den mest förslagne tyska ubåtskapten sätta en torped i El Ankla.

"Folk samlar ju på allt möjligt", sa Sandin, "frimärken, ölunderrägg, ljusstakar, kopparbunkar och sånt. Jag kan försäkra att min samlarvurm inte är så vanlig."

Inför en icke ointresserad skara berättade Sandin att han samlade på kvinnohår från ett visst ställe och ordnade håren i små penselliknande buketter med namn skrivet på skaftet, den pappersremsa som höll buketten samman.

Inte långt därefter stack Sandin iväg med en hjälpsyster; det var bara att gå tvärs över gatan till ett hotell. Tillbaka vid bordet såg Sandin stolt ut och hade i nypan en liten bukett kvinnohår. Sax hade han med men hade glömt anteckningsboken och undrade nu om någon hade papper. Loffe plockade fram den anteckningsbok i vilken han förde statistik över tärningsspelets vunna eller förlorade öl och rev av ett blad och fick äran att linda in håren så att en lagom bukett stack upp. På Sandins

begäran plitade Loffe på pappersskafet ned namnet Helena.

Varken Valle, Loffe eller någon annan tänkte mera på saken förrän man efter ännu en besvärlig hemresa låg trygga i Göteborgs hamn; denna gång efter att ha gått till Torshavn, Färöarna, dit de allierades kontroll hade flyttats. Det rykte som hade sagt att man från en position söder om Island skulle ha sällskap med två, tre andra lejdfartyg hade inte infriats.

Bland de anhöriga som kom ombord i Göteborg fanns Siv. Efter vissa välkomstceremonier i hytten var Loffe tvungen ned i maskinrummet. Det var mycket att göra i maskinrummet efter en långresa, inte minst för en förstemaskinist.

Medan Loffe arbetade kände Siv igenom landgångskostymens fickor och fann en liten hårbukett, läste namnet Helena och anade vad det var för sorts hår. Strax efter det att den stackars Loffe hade återvänt till hytten kom han nedfarande i maskinrummet och bad Valle om hjälp. Valle mindes väl för tusan Montevideo och Sandins hårbukett och det där. Jodå. Hjälp mej för jösse namn! Ja, Valle gick upp och sökte tala reson med Siv. Det var ett hårt arbete: Siv lugnade sig sent omsider, men kanske trodde hon honom aldrig innerst inne, kanske ville hon inte tro. Hur som helst lyssnade hon när Valle berättade att han kände sjömanshustrur som var så starka att de hade överseende med att deras män "skötte hälsan" på andra sidan klotet. Inför Siv måste han medge att dessa sjömän säkert inte skulle tolerera att deras hustrur i sin ensamhet där hemma var otrogna. Det var en annan sak. Vadå en annan sak Valle? Och förresten det där att du talar om att orka med sin mans otrohet betyder inte det att du ljuger, att det var Loffe som var med den

där horan? Åter började Siv gråta och åter hade Valle ett hårt arbete att få henne lugn.

Ihop med Loffe gjorde Valle ännu en lejdresa på Sydamerika. På ett futtigt eller löjligt sätt var det som om kriget för Loffes del drunknade i händelsen med hårbuketten och grubbel över äktenskapet. Kanske var det lika bra med skilsmässa?

Vid återkomsten till Göteborg mönstrade Valle av för att läsa andremaskinistexamen. När han några år efter kriget återsåg Loffe berättade denne att han aldrig hade fått syndernas förlåtelse. Tyvärr tycktes det vara så att Siv hade fäst större betydelse vid det förbannade håret än om han kom levande tillbaka från lejdresorna.

Bitter? Orättvis? Loffe förnekade detta och berättade att Siv använde horhåret som tillhygge vid varje gräl. Även om grälet gällde att Loffe tog för många groggar fick han lika förbannat höra om håret.

Valle, gamle kompis, går du med på "Röva" och tar en grogg?

Visst gick Valle med till Pustervik och tog en grogg. Och en till. Och ännu en. Och Loffe sprutade ut sitt äktenskap över bordet och ingen glädje, inga festliga minnen, växte ur groggarna. Där fanns bara Siv och nu tycktes det, märkligt nog, otänkbart för Loffe att skiljas.

Även om Valle och Loffe stannade inom rederiet kom de i fortsättningen inte att fara tillsammans. Och märkligt nog sågs de aldrig efter groggarna på Pustervik. Ingen av dem gjorde några ansträngningar att ta kontakt med den andre. För Valles del var det Loffes äktenskap som skrämde.

Under årens gång, i samtal ombord eller uppe på rederiet, hörde Valle att Loffe söp allt värre och nu även misskötte jobbet; han fick sparken som förstemaskinist,

för några år som trea innan han helt fick kicken från rederiets båtar.

Efter överenskommelse med Loffe, eller kanske mest med hustrun Siv, ordnade rederiet arbete i land: Loffe skulle med bil köra ut grejor från rederiets reservdelsförråd till båtarna. Uträkningen var att chaufförsjobbet skulle tvinga Loffe att ta det försiktigare med spriten, han skulle förhoppningsvis inte dricka mitt på dagen.

Gick det nedåt för Loffe så bar det uppåt för Valle – sedan krigsslutet för han kylmaskinist och då ofta på Sydamerika. Han fick namn om sig som outhärlig och räddare av många fartyg där det var problem med kyl- och frysanläggningarna. En sak förlorade han: namnet Valle. Yrket stal detta namn och sällan hörde han ombord någon tilltala honom med annat än Frysarn.

Frysarns intresse för litteratur och konst fortsatte att växa. Nu liksom tidigare hade han hand om Sjömansbibliotekets vandringslådor ombord och satte alltid ihop egna beställningslistor och hörde med både manskap och befäl om de hade några speciella önskemål. Som vanligt köpte han böcker i Sydamerika, främst i Buenos Aires, och hans samling av latinamerikansk litteratur på originalspråket växte. Han förblev ungkarl. Gift med böckerna sa en del skeppskamrater. Gift med BA sa andra; han älskade Buenos Aires, kunde staden och dess historia. Och varken hans gom, mage eller mandom föraktade stadens mera fysiska fröjder.

Då och då hörde Frysarn skvaller om Loffe. Till en början hade det sett ut att gå bra med chaufförsjobbet, men så en dag brakade Loffe i fyllan in i en magasinsvägg och då var det klippt. Någon känning inom rederiet ordnade Loffe arbete som filare på Lindholmens varv.